ते मिथस्तुल्यरूपत्वमागम्य व्याप्नुवंस्तनुम्।
पित्तरक्तस्य विकृतेः संसर्गाद्दूषणादपि॥
गन्धवर्णानुवृत्तेषु रक्तं न व्यपदिश्यते।
प्रभवत्यस्त्रजस्तस्मात् प्लीहतो यकृतश्च तत्॥
शिरोगुरुत्वमरुचिः शीतेच्छा मधुकोल्कणः।
छर्द्दिष्टष्ठर्द्दिर्वैभत्स्यं कासः श्वासो भ्रमः क्लमः॥
लोहितोऽलोहितो मत्स्यामगन्धास्यश्च विज्वरः।
रक्तहारिद्रहरितवर्णता नयनादिषु॥
नीललोहितपीतानां वर्णानामविचेतनम्।
स्वप्ने तदर्थधर्मित्वं भवत्यस्मिन् भविष्यति॥
ऊर्द्ध्वं नासाक्षिकर्णास्यैर्मेढ्योनिगुदैरधः।
कुपितं रोमकूपेभ्यः समस्तैस्तत् प्रवर्त्तते॥
ऊर्द्ध्वं साध्यं कफाद्यस्तात् तद्विरेचनसाधितम्।
वह्नौषधश्च पित्तस्य विरेको हि वरौषधम्॥
अनुबन्धी कफो यस्य तस्यापि शुद्धिकृत्।
कषायाः स्वादवो यस्य विशुद्धे श्लेष्मलोहिताः॥
कटुतिक्तकषाया वा ये निसर्गात् कफावहाः।
अधो याप्यश्च नासुग्भ्यात् तत् प्रवर्द्धनसाधनम्॥
अल्पौषधश्च पित्तस्य वमनं नतु चौषधम्।
अनुबन्धि च लोपस्य ग्रस्तपित्तनरस्य तत्॥
कषायाश्च हितास्तस्य मधुरा एव केवलम्।
कफमारुतसंसृष्टमसाध्यमुपनायनम्॥
असह्यप्रतिलोमत्वादसाध्यादौषधस्य च।
नहि संशोधनं किञ्चिदस्य च प्रतिलोमगम्॥
शोधनं प्रतिलोमश्च रक्तपित्ते विनिर्ज्जितम्।
एवमेवोपशमनं सर्व्वशोधनमिष्यते॥
संसृष्टेष्वाह दोषेषु सर्व्वथा छर्द्दनं हितम्।
तत्र दोषोऽत्र गमनं शिरावास्त्र इव लक्ष्यते।
उपद्रवाश्च विज्ञेयं फलतस्तेषु चाधिकम्॥"
इति गारुड़े १५३ अध्यायः॥ * ॥

तस्यौषधं यथा,—
"त्रिवृता त्रिफला श्यामा पिप्पली शर्करा मधु।
मोदकः सन्निपातान्तो रक्तपित्तज्वरापहः॥
वाशायां विद्यमानायामाशायां जीवितस्य च।
रक्तपित्ती क्षयी कासी किमर्थमवसीदति॥
अटरूषकन्दलीकाथ्याक्षाथः सशर्करः।
चौद्राढ्यः कासनश्वासरक्तपित्तनिवर्हणः॥"
इति गारुड़े १७४ अध्यायः॥*॥

अपि च। "तत्र रक्तपित्तस्य निदानपूर्व्विकां संप्राप्तिमाह।
'धर्म्मव्यायामशीताध्ववायैरतिसेवितैः।
तीक्ष्णोष्णक्षारलवणैरम्लैः कटुभिरेव च।
पित्तं विदग्धं स्वगुणैर्व्विदहत्याशु शोणितम्॥'
तीक्ष्णं मरिचादि। उष्णोऽग्नितापादिः। क्षारो यवक्षारादिः। विदग्धं दूषितम्। स्वगुणैः स्वकारणैर्गुणैस्तीक्ष्णादिभिः। गुणैरिति बहुत्वेन तीक्ष्णाम्ललवणकटूष्णधर्म्मादयो गृह्यन्ते। विदहति दूषयति॥ * ॥ रक्तपित्तस्य सामान्यलक्षणमाह।
'ततः प्रवर्त्तते रक्तमूर्द्ध्वं वाधो द्विधापि वा।'
रक्तमित्युपलक्षणम्। ततःसंसर्गि पित्तञ्च। अतएव रक्तञ्च पित्तञ्च रक्तपित्तमिति द्वन्द्व इति सुश्रुतः॥ रक्तञ्च तत् पित्तञ्चेति रक्तपित्तं रागप्राप्तं पित्तमिति कर्म्मधारय इति चरकः॥ मार्गानाह।
'ऊर्द्ध्वं नासाक्षिकर्णास्यैर्मेढ्योनिगुदैरधः।
कुपितं रोमकूपेभ्यः समस्तैस्तत् प्रवर्त्तते॥'
कुपितमतिकुपितम्॥*॥ पूर्व्वरूपमाह।
'सदनं शीतकामित्वं कण्ठधूमायनं वमिः।
लोहगन्धिश्च निश्वासो भवत्यस्मिन् भविष्यति॥'
विशिष्टं रूपमाह।
'सान्द्रं सपाण्डु सस्नेहं पिच्छिलञ्च कफान्वितम्।
श्यावारुणं सफेणञ्च तनुरूक्षञ्च वातिकम्॥
रक्तपित्तं कषायाभं क्षयां गोमूत्रसन्निभम्।
मेचकागारधूमाभमञ्जनाभञ्च पैत्तिकम्।
संसृष्टलिङ्गं संसर्गात्त्रिलिङ्गं सान्निपातिकम्॥'
सपाण्डु ईषत्पाण्डु। पिच्छिलं मयूरपिच्छच्छविवत्तम्। क्षयां कज्जलाभम्। मेचकं चिक्कणकृष्णवर्णम्। अञ्जनं श्रोतोऽञ्जनं तदाभम्॥*॥
संसर्गाविशेषेण मार्गभेदमाह।
'ऊर्द्ध्वगं कफसंसृष्टमधोगं मारुतानुगम्।
द्विमार्गं कफवाताभ्यां उभाभ्यां तत्प्रवर्त्तते॥'*॥
उपद्रवानाह।
'दौर्ब्बल्यश्वासकासज्वरवमथुमदाः पाण्डुता दाहमूर्च्छा
भक्ते चोरो विदाहस्तृडतिरपि सदा क्षुद्वतुल्या च पीड़ा।
क्षया क्लोमस्य भेदः शिरसि च तपनं पूतिनिष्ठीवनञ्च
द्वेषो भुक्तेऽविपाको विकृतिरपि भवेद्रक्तपित्तोपसर्गाः॥'
उपसर्गा उपद्रवाः। विकृतिर्मांसप्रक्षालनाभत्वादिः॥ * ॥ साध्यत्वादिकमाह।
'एकदोषानुगं साध्यं द्विदोषं याप्यमुच्यते।
यन्त्रिदोषमसाध्यं स्यान्नन्दाग्निरतिवेगवत्॥
ऊर्द्ध्वं साध्यमधो याप्यमसाध्यं युगपद्गतम्।
आधिभिः चीणदेहस्य दृढस्यागन्तुजञ्च यत्॥'
साध्यमाह।
'एकमार्गं बलवतो नातिवेगं न चोत्थितम्।
रक्तपित्तं सुखे काले साध्यं स्यान्निरुपद्रवम्॥'
सुखे काले हिमशिशिरयोः॥*॥ असाध्यमाह।
'मांसप्रक्षालनाभं क्वथितमिव च यत् कर्द्दमाम्भोनिभं वा
मेदः पूयासकल्पं यकृदिव यदि वा पङ्कजं वा कफाभम्।
यत् क्षयां यच्च नीलं भ्रमरमपि कृष्णं यत्र चोक्ता विकारास्तद्वर्ज्ज्यं रक्तपित्तं सुरपतिधनुषा यच्च तुल्यं विभाति॥'
उक्ता विकारा दौर्ब्बल्यादयः। सुरपतिधनुषा तुल्यं नानावर्णम्।
'येन चोपहतो रक्तं रक्तपित्तेन मानवः।
पश्येद्दृश्यं वियच्चापि तत्रासाध्यमसंशयम्॥'
येन रक्तपित्तेन उपहतो मनुष्यः दृश्यं घटपटादिकं वियच्च रक्तं पश्यति स नश्यति वियच्चापि अदृश्यमपीत्यर्थः॥ * ॥ अरिष्टमाह।
'लोहितं हृदयेद्दृश्यं बहुशो लोहितेक्षणः।
लोहितोद्गारदर्शी च म्रियते रक्तपित्तकः॥'
लोहितोद्गारदर्शी आधिमद्भिर्लोहितोद्गारमपि लोहितं पश्यति इत्यर्थः॥*॥ अथ रक्तपित्तस्य चिकित्सा।
'पित्तासृं स्तम्भयेन्नादौ प्रवृत्तं बलिनोऽन्नतः।
क्षुत्पाण्डुग्रहणीरोगप्लीहगुल्मज्वरादिकृत्॥
शालिषष्टिकनीवारकोरदूषप्रसाधिकाः
श्यामाकाश्च प्रियङ्वश्च भोजनं रक्तपित्तिनाम्॥'
प्रियङ्वः कङ्गुः।
'मद्गुरसुद्गचणकाः समकुष्ठाढ़कीफलाः।
प्रशस्ताः सूपयूषार्थे कल्पिता रक्तपित्तिनाम्।
दाड़िमामलकं विद्वानम्लार्थे चापि दापयेत्।
पटोलनिम्बवेत्राग्रशुक्लवेतसपल्लवाः॥
शाकार्थे शाकसात्म्यानां तण्डुलीयादयो हिताः।
पारावतान् कपोतांश्च लावान्तित्तांश्च वर्त्तकान्॥
शशान् कपिञ्जलानेणान् हरिणान् कालपुच्छकान्।
रक्तपित्तहरान् विद्याद्रसांस्तेषां प्रयोजयेत्॥
ईषदम्लाननम्लांश्च घृतभृष्टान् ससैन्धवान्।
कफानुगे यूषशाके दद्याद्वातानुगे रसम्॥
पथ्यं सतिलयूषेण सशिताजाजशक्तुभिः।
धान्याकधात्रीवासानां द्राक्षापर्पटयोर्हिमः।
रक्तपित्तं ज्वरं दाहं क्षयां शोषञ्च नाशयेत्॥'
धान्याकादेर्हिमः॥ * ॥
'ह्रीवेरमुत्पलं धान्यं चन्दनं यष्टिकाह्वता।
उशीरञ्च वृषश्चैषां क्वाथं समधुशर्करम्॥
पाययेत्तेन सद्यो हि रक्तपित्तं प्रशाम्यति।
रक्तपित्तं जयत्युग्रं क्षयां दाहं ज्वरं तथा॥*॥
पुराणं पीनमानीय कुष्माण्डस्य फलं दृढम्।
तद्बीजाधारबीजत्वक्शिराशून्यं समाचरेत्॥
ततस्तस्य तुलां नीत्वा पचेच्छतुलाढ्ये।
तस्मिन्नीरेऽर्द्धशिष्टे तु यत्नतः शीतलीकृते॥
तानि कुष्माण्डखण्डानि पीड़येद्दृढवाससा।
यत्नतस्तज्जलं नीत्वा पुनःपाकाय धारयेत्॥
कुष्माण्डं शोषयेद्धर्म्मे ताम्रपात्रे ततः क्षिपेत्।
क्षिप्त्वा तत्र घृतप्रस्थं कुष्माण्डं तेन भर्ज्जयेत्॥
मधुवर्णं तदाजोक्ष्य तज्जलं तत्र निःक्षिपेत्।
सितायाश्च तुलां तत्र क्षिप्त्वा तल्लेहवत् पचेत्॥
सुपक्वे पिप्पलीशुण्ठीजीरार्द्धे द्वे पले पृथक्।
पृथक् पलार्द्धं धान्याकपत्रैलामरिचं त्वचम्॥
चूर्णमेषां क्षिपेत्तत्र घृतार्द्धं चौद्रमावपेत्।
एतत् पलमितं खादेदथवाग्निबलं यथा॥
खण्डकुष्माण्डलेहोऽयं रक्तपित्तं विनाशयेत्।
पित्तज्वरं क्षयां दाहं प्रदरं क्षयतां वमिम्॥
स्वरभेदं सकृद्रोगं कासं श्वासं क्षतं क्षयम्।
नाशयत्येव तृष्णोऽयं दृंहणो बलवर्द्धनः॥'
इति खण्डकुष्माण्डावलेहः॥ * ॥
'शतावरीमूलकल्कं कल्कात् क्षीरं चतुर्गुणम्।
क्षीरतुल्यं घृतं गव्यं सितया कल्कतुल्यया॥